

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Contempt of court: Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging in Nederland?

Lochs, M.

Citation

Lochs, M. (2019, December 18). *Contempt of court: Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging in Nederland?*. Meijers-reeks. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/82076>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/82076>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/82076> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Lochs, M.

Title: Contempt of court: Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging in Nederland?

Issue Date: 2019-12-18

2 | De veranderde context van de strafrechtspleging

2.1 INLEIDING

Hoewel de klassieke uitgangspunten van het strafproces sinds de inwerkingtreding van het Wetboek van Strafvordering in 1926 niet wezenlijk zijn veranderd, is de maatschappelijke werkelijkheid dat eens te meer. De uitdagingen voor de hedendaagse strafrechter zijn van geheel andere orde dan bijna honderd jaar geleden. Om beter zicht te hebben op de context waarin de moderne strafrechter moet opereren en de uitdagingen waarmee hij te maken kan krijgen, worden de meest relevante ontwikkelingen in dit hoofdstuk nader (maar niet uitputtend) uitgewerkt. Deze bespreking is enerzijds van belang voor een goed begrip van de onderzoeksvraag en de aanleiding daarvoor, en anderzijds om de in latere hoofdstukken opgedane inzichten in een breder perspectief te kunnen plaatsen. In paragraaf 2.2 wordt ingegaan op het veelvuldig geproblematiseerde ‘afnemende vertrouwen’ in de rechtspraak. In het verlengde daarvan ligt de grote (media)aandacht voor strafzaken en de bemoeienis van allerlei actoren bij de strafrechtspleging, die er in voorkomende gevallen toe leiden dat strafzaken niet meer exclusief in de zittingszaal door professionele procespartijen worden behandeld. Deze ‘tegen-rechtspraak’ en meer specifiek het verschijnsel van *trial by media* worden in paragraaf 2.3 besproken. Een derde ontwikkeling die invloed uitoefent op het strafrechtelijk speelveld zijn de verschuivende taakopvattingen van de klassieke procespartijen (raadsman, officier van justitie en rechter) en de opkomst van het slachtoffer als procesdeelnemer (paragraaf 2.4). In paragraaf 2.5 wordt verder ingezoomd op het functioneren van de rechter binnen de rechterlijke organisatie. In het bijzonder de toenemend bedrijfsmatige organisatie van de gerechten heeft zijn weerslag op de wijze waarop de strafrechter zijn taak kan uitoefenen. Paragraaf 2.6. besteedt aandacht aan het EVRM en de rechtspraak van het EHRM, de EU en de internationale tribunalen. In een beknopte uiteenzetting worden de belangrijkste daarvan uitgaande invloeden op het Nederlandse strafproces behandeld, waarbij in het bijzonder aandacht wordt besteed aan de verschuivingen die hiermee in de klassieke, gematigd-inquisitoire uitgangspunten van het Nederlandse strafproces worden teweeggebracht.

2.2 AFNEMEND VERTROUWEN IN DE RECHTSPRAAK?

Voor het goed functioneren van de rechtspraak en het adequaat kunnen vervullen van de aan de (straf)rechter toebedeelde taak en verantwoordelijkheid, moet de rechter een zeker gezag genieten in de samenleving. Alleen wanneer burgers vertrouwen hebben in de rechterlijke macht zullen zij ervoor kiezen hun juridische conflicten aan de rechter voor te leggen en – in geval van een strafbaar feit – aangifte doen, in de verwachting dat de dader in een strafproces een rechtvaardige straf zal krijgen. De uitkomst van zo'n proces moet vervolgens ook aanvaard en nagevolgd worden, hetgeen eveneens gezag vereist. Juist dat vertrouwen in en gezag van rechterlijke uitspraken is de laatste jaren minder vanzelfsprekend geworden, een in juridische kringen veel becommentarieerd fenomeen. Op het begrip 'gezag' en de vraag wat daaronder moet worden verstaan wordt in hoofdstuk 3 uitgebreider ingegaan.¹ Hier is van belang dat gezag moet worden opgevat als legitieme machtsuitoefening. Om daarvan te kunnen spreken is vereist dat de machtsuitoefening in overeenstemming is met normatieve uitgangspunten én dat deze in de samenleving als legitiem wordt ervaren. Op deze plaats gaat het in het bijzonder om die empirische kant van gezag, dat wil zeggen: de vraag of de machtsuitoefening door degenen die ermee te maken hebben als legitiem wordt beschouwd. Daarbij moet worden opgemerkt dat over dit onderwerp een grote hoeveelheid onderzoek en literatuur beschikbaar is, waarvan in deze paragraaf maar enkele aspecten aan de orde komen. Hier wordt slechts beoogd in grote lijnen enkele ontwikkelingen op dit gebied aan te duiden.

Onderzoek toont aan dat journalisten, politici en burgers de rechtspraak kritischer zijn gaan volgen en steeds vaker publiekelijk hun twijfels uiten over de rechtvaardigheid, juistheid en onpartijdigheid van het rechterlijk optreden.² Ook in de rechtszaal is het afnemend vertrouwen zichtbaar in toegenomen klachten en wrakingsverzoeken.³ Tegelijkertijd blijkt uit empirisch onderzoek dat met name het optreden van de strafrechter niet altijd aansluit bij de verwachtingen van de burger.⁴ De kloof tussen rechtspraak en publiek doet zich in het bijzonder gevoelen waar het gaat om de hoogte van de straf.⁵ Literatuuronderzoek laat zien dat de opvattingen over het functioneren van het strafrecht en de strafrechter dan ook merendeels negatief zijn.⁶ Daar staat tegenover dat uit langlopend onderzoek blijkt dat het vertrouwen in het functioneren van de rechtspraak in Nederland over het algemeen relatief hoog en stabiel

1 Zie par. 3.5.

2 Van Spanje & De Vreese 2013, p. 439-440.

3 Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 26-30.

4 Elffers & De Keijser 2007, p. 6-7, met verwijzing naar eerder onderzoek.

5 Zie over die kloof De Keijser, Van Koppen & Elffers 2006; genuanceerder is Ruiter e.a. 2011, p. 146-151. Zie ook Van den Brink 2008, p. 13-19.

6 Weyers & Hertogh 2007, p. 105-107.

valt te noemen.⁷ Uit de meest recente cijfers blijkt zelfs dat er de laatste jaren sprake is van een stijging van het vertrouwen in de rechtspraak.⁸ Wel is een duidelijk verschil te zien tussen verschillende bevolkingsgroepen, waar met name de lager opgeleide burgers blijken geven van minder vertrouwen in de rechtspraak, maar ook in andere instituties en de medemens.⁹

Het is in het licht van deze bevindingen niet verwonderlijk dat de opvattingen over de vraag of gesproken kan worden van daadwerkelijk afnemend vertrouwen of zelfs een legitimiteitscrisis in de rechtspraak, in de literatuur en de praktijk uiteenlopen. In veel artikelen en opiniestukken wordt het probleem signaleerd, verklaard, in bredere context geplaatst en worden mogelijke oplossingen aangedragen. Zo brengt Buruma het probleem van het afnemend vertrouwen in verband met de opkomst van het populisme. Onder invloed van een bredere culturele verandering, waarbij onder meer de toegenomen (toegang tot) kennis een rol speelt, is 'de vanzelfsprekendheid dat een juridische elite beslist over juridische problemen [...] aan het verdwijnen.'¹⁰ In een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid wordt de kritiek op het rechtssysteem verklaard uit de wens tot controle en verantwoording en een gesignaleerd gebrek aan transparantie.¹¹ Bauw wijst vanuit staatsrechtelijk oogpunt op het gevaar van de overschrijding van de grenzen tussen de staatsmachten en de daarmee samenhangende ontwikkeling dat de rechtspraak meer en meer wordt beschouwd als geïntegreerd in de uitvoering van het politieke beleid of als een verlengstuk ervan.¹² En ook van binnen de rechterlijke macht wordt in toenemende mate publiekelijk kritiek geuit op aspecten van de organisatie van de rechtspraak.¹³

Door anderen wordt de veronderstelde vertrouwenscrisis gerelativeerd. Zo wijst Corstens erop dat uitspraken over het vertrouwen in de rechtspraak veelal worden gebaseerd op momentopnamen en de waan van de dag.¹⁴ Griffiths stelt dat alle gegevens over het vertrouwen in de rechtspraak nietszeggend zijn vanwege het feit dat het begrip vertrouwen niet gedefinieerd en multi-interpretabel is. Het werkelijke probleem ligt naar zijn mening voornamelijk bij de politiek en de journalistiek, die in een soort 'virtuele maatschappelijke werkelijkheid' het door hen zelf gecreëerde wantrouwen projecteren op de maatschappij.¹⁵

7 SCP 2012, p. 8-9; zie ook Dekker & Van der Meer 2007, p. 20-21, die ook de cijfers uit Europees onderzoek (de Eurobarometer) bij hun onderzoek betrekken.

8 SCP 2018, p. 14-15; CBS 2018, p. 3-6.

9 Schmeets 2017, p. 21-25.

10 Buruma 2011, p. 17-18.

11 Broeders e.a. 2013, p. 34.

12 Bauw 2011, p. 16.

13 Otte 2010, p. 9 e.v.; Bovend'Eert 2012, p. 269-270; Tjeenk Willink 2018. Zie over die kritiek vanuit de rechterlijke organisatie ook par. 2.5.

14 Corstens 2011, p. 365.

15 Griffiths 2011, p. 1028 en 1031.

Hoewel de interpretaties van het al dan niet afnemend vertrouwen dus uiteenlopen, bestaat er wel consensus over het feit dat gezag en legitimiteit niet langer vanzelfsprekend zijn.¹⁶ De rechtspraak ligt onder de loep en wordt kritisch bekeken. Gezag moet 'verdiend' worden door het betrachten van transparantie, het leveren van kwaliteit en het afleggen van verantwoording.¹⁷ In een onderzoek naar de reputatie van de rechtspraak wordt geconcludeerd dat het 'politiek-maatschappelijke krediet' meer dan vroeger afhankelijk is geworden van de publieke beeldvorming over het functioneren van de rechtspraak.¹⁸ Die beeldvorming wordt in belangrijke mate bepaald door media-genieke of omstreden (straf)zaken en affaires waar het rechterlijk optreden zelf onderwerp van kritiek is.¹⁹ Binnen de rechtspraak is er veel aandacht voor de wijze waarop het vertrouwen van de burger kan worden behouden. Onder meer de Raad voor de rechtspraak speelt een actieve rol in de beeldvorming over de rechtspraak.²⁰

Deze ontwikkeling is overigens allerm minst uniek voor de (straf)rechtspleging. Met de democratisering van de samenleving hebben hiërarchische bevelen en gehoorzaamheidsverhoudingen plaatsgemaakt voor meer gelijkwaardige overlegverhoudingen. Burgers zijn in toenemende mate zelfbewust, mondig en kritisch ten opzichte van instituties en gezagsdragers.²¹ Het aanvaarden van (van bovenaf opgelegde) regelgeving of bindende (rechterlijke) beslissingen past niet goed bij de in veel domeinen ontstane (min of meer) egalitaire verhoudingen. Burgers verwachten dat de overheid transparant is en verantwoording aflegt over haar handelen. Er bestaat geen algemene bereidheid om aan bevelen gevolg te geven, wanneer deze bevelen niet uitvoerig door de gezagsdragers worden uitgelegd en verantwoord. Van geval tot geval wordt beoordeeld of het overheidsoptreden gerechtvaardigd wordt bevonden, ook wanneer het gaat om rechterlijke uitspraken.²²

Waar de overheid zich aan de ene kant dus geconfronteerd ziet met een kritische, in beginsel wantrouwende burger, doet deze burger tegelijkertijd een groot beroep op diezelfde overheid om allerlei problemen op te lossen. In de moderne samenleving, waarin burgers zich in hoge mate bewust zijn van potentiële risico's en niet bereid zijn het bestaan daarvan te accepteren, de zogenoemde risicosamenleving,²³ zijn de verwachtingen ten aanzien van

16 Grimmelikhuijsen 2018.

17 Brinkgreve 2014, p. 84; Weyers & Hertogh 2007, p. 106-107; Gommer 2008, p. 89-91.

18 Frissen, 't Hart & Sieckelinck 2012, p. 45.

19 Frissen, 't Hart & Sieckelinck 2012, p. 45.

20 Zie over '*claimmaking*' in de beeldvorming over de rechtspraak Dijkstra 2014, p. 239-240.

21 Brinkgreve 2014, p. 86-87. Onderzoeken die het vertrouwen van burgers in instituties systematisch in kaart brengen worden onder meer uitgevoerd door het SCP en de Eurobarometer, vgl. SCP 2012, p. 8-9.

22 Weyers & Hertogh 2007, p. 106; Van den Brink 2002, p. 110.

23 Beck 1992, p. 11-14, zie over de risicosamenleving in de context van criminaliteitsbestrijding Garland 2001, p. 127 e.v. en in Nederlandse context Boutellier 2005, p. 43-55 en de dissertatie van Van der Woude, Van der Woude 2010.

het zorgdragen voor veiligheid door (overheids)instituties immers groot. Een van de gevolgen daarvan is dat er een accentverschuiving optreedt van bescherming tegen naar bescherming door de staat.²⁴ Het strafrecht wordt niet langer gezien als een *ultimum remedium*, een uiterste middel, maar als een instrument om de samenleving te ordenen, bij te sturen en te beschermen tegen risico's.²⁵ De ogenschijnlijke tegenstelling tussen enerzijds wantrouwen en anderzijds hoge verwachtingen van de overheid wordt in de literatuur ook wel de gezagsparadox genoemd.²⁶ Ten aanzien van de strafrechtspraak komt deze paradox als volgt tot uiting. Enerzijds heeft de burger hoge verwachtingen van de strafrechter als essentiële actor in de criminaliteitsbestrijding, anderzijds is de strafrechter gebonden aan de beperkingen van de concrete zaak die hij voor zich heeft, waardoor hij de verwachtingen van de burger nooit zal kunnen waarmaken.²⁷

Wat er ook zij van de cijfers over het vertrouwen in de rechtspraak en de conclusies die daaruit kunnen worden getrokken, duidelijk is dat de rechtspraak kritisch wordt gevolgd. Duidelijk is eveneens dat de media bij die kritische benadering van de rechtspraak in het algemeen en concrete zaken in het bijzonder een belangrijke en niet te onderschatten rol spelen. In de volgende paragraaf zal hierop verder worden ingegaan.

2.3 TEGEN-RECHTSPRAAK EN TRIAL BY MEDIA

Mede dankzij het 'hoog recreatief gehalte'²⁸ van strafzaken staan ze in volop in de publieke belangstelling en zijn ze een dankbaar onderwerp voor traditionele en nieuwe media. De berichtgeving beperkt zich allang niet meer tot verslaglegging van de rechtszitting en de uitspraak, maar bestrijkt alle fasen van het proces. De media bieden een forum aan betrokkenen en derden om hun opvattingen over de zaak kenbaar te maken. Dat geldt in versterkte mate voor de sociale media die via internet voor eenieder toegankelijk zijn. Procespartijen zoals advocaten, maar ook slachtoffers, politici en derden laten zich veelvuldig en soms al in een zeer vroeg stadium over concrete zaken uit. De traditie van afstandelijkheid en terughoudendheid, zeker waar het zaken betreft die 'onder de rechter' zijn, heeft daarbij grotendeels plaatsgemaakt voor emoties en veroordelende retoriek. Er lijkt, in de woorden van Cleiren, een 'voortdurende maatschappelijke behoefte aan interactie met de justitiële actoren buiten de daarvoor traditioneel gangbare instituties' en zij duidt dit aan met

24 WRR 2002, p. 23.

25 Cleiren 2012b, p. 23.

26 Zie daarover onder meer Peeters, Ferket & Docters van Leeuwen 2012, p. 246 e.v. Zie ook Buruma 2011, p. 17.

27 Cleiren 2013, p. 111.

28 Mols 2013, p. 348.

de term ‘tegen-rechtspraak’.²⁹ Andere termen die met het verschijnsel in verband worden gebracht zijn de mediatisering van de strafrechtspleging³⁰ en punitief populisme.³¹

Veel (media)aandacht begint bij de opsporingsberichtgeving door politie en justitie. Publieksvoorlichting heeft in de doelstellingen van het openbaar ministerie een steeds belangrijker plaats gekregen. Er wordt een (pro)actief en alert voorlichtingsbeleid nagestreefd, waarmee het openbaar ministerie als strafrechtelijke handhaver van de rechtsorde ‘zichtbaar, merkbaar en herkenbaar’ is.³² De informatie die naar buiten wordt gebracht dient vaak niet alleen de openbaarheid in een concrete zaak, maar is tevens bedoeld om verantwoording af te leggen aan het publiek en heeft daarmee soms ‘een zweem van propaganda’ over zich.³³ Bovendien worden zowel de massamedia als de sociale media in toenemende mate gebruikt om opsporingsberichten te verspreiden, waarbij de informatie zich niet beperkt tot signaleringen van de verdachten, maar ook foto’s en filmpjes worden vrijgegeven, die soms een heel eigen leven gaan leiden.³⁴

Procespartijen zoals advocaten laten zich evenmin onbetuigd. Het komt regelmatig voor dat advocaten reeds in een vroeg stadium van de zaak naar buiten treden met feitelijke details over de toedracht en de rol van hun cliënt. Soms worden zelfs de verdedigingsstrategie of bepaalde onderzoekswensen in eerste instantie via de media bekend gemaakt.³⁵ Publiciteit is een middel dat als onderdeel van die strategie wordt ingezet, bijvoorbeeld in een poging om de beeldvorming in gunstige zin te beïnvloeden.³⁶ Andere betrokkenen, zoals slachtoffers of hun familieleden, zoeken – al dan niet in reactie op de berichtgeving vanuit openbaar ministerie en advocatuur – in toenemende mate eveneens de media op om ‘hun kant’ van het verhaal te doen.³⁷ Ook politici en andere opinieleiders eisen nadrukkelijk een rol op en laten zich met enige regelmaat en soms zeer kritisch uit over de strafrechtspraak in het algemeen of concrete zaken in het bijzonder. Naar aanleiding van bepaalde ‘onwenselijke’ kwesties worden wetswijzigingen aangekondigd, soms zelfs tijdens een lopend

29 Cleiren 2013, p. 110. De behoefte om buiten de gangbare kanalen invloed uit te oefenen is ook zichtbaar in de politiek, zie daarover Van den Brink 2002, p. 49.

30 Terpstra 2013, p. 362. Onder mediatisering verstaat hij de toenemende verwevenheid van moderne media met maatschappelijke instituties waardoor deze in hun functioneren steeds afhankelijker worden van de media.

31 Van Stokkom 2013, p. 372, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen veroordelende retoriek binnen de mediawereld en punitieve retoriek van politici en opinieleiders.

32 Aanwijzing voorlichting opsporing en vervolging, 10 april 2012, *Stcrt.* 2012, 8161.

33 Stevens 2010, p. 664; Groenhuijsen 1997, p. 419.

34 Zie de Aanwijzing opsporingsberichtgeving, 1 december 2017, *Stcrt.* 2017, 66539, en Schouten 2013, p. 391 e.v. over onder meer de Eindhovense ‘kopschopperszaak’, waarin het vrijgeven van een filmpje over de mishandeling tot een heuse klopjacht op de daders leidde.

35 Cleiren 2013, p. 106-107; Weyers & Hertogh 2007, p. 106.

36 Terpstra 2013, p. 365-366.

37 Cleiren 2013, p. 107.

proces, die ervoor moeten zorgen dat een en ander in de toekomst niet meer kan voorkomen.³⁸ Daarbij wordt gebruik gemaakt van veroordelende retoriek, waarmee wordt ingehaakt op de veronderstelde punitieve gezindheid en de behoefte aan veiligheid van het grote publiek, met de bedoeling daar electoraal gewin uit te slepen.³⁹ Er wordt, met andere woorden, 'al veel "recht" gedaan nog vóór dat de strafrechter de zaak ter behandeling onder zich krijgt'.⁴⁰

In dit proces spelen de media een essentiële rol. Zij zijn allang niet meer het doorgeefluik voor berichtgeving vanuit het openbaar ministerie of de rechtspraak, maar vervullen met actieve nieuwsgaring en kritische verslaglegging de rol van '*public watchdog*' die hen door het EHRM wordt toegedicht.⁴¹ Onder invloed van de commercialisering is er een toegenomen aandacht voor het brengen van aansprekend, sensationeel of onthullend nieuws. Aan geruchtmakende zaken wordt vanaf het prille begin uitgebreid aandacht besteed, waarbij de toon soms weinig zakelijk is en niet alleen rechtstreeks met het strafbare feit samenhangende details worden besproken, maar (juist) ook allerlei gegevens die het privéleven van verdachten en slachtoffers raken. Vooral op televisie worden de spectaculaire, dramatische en emotionele aspecten benadrukt. Nieuws is door de alomtegenwoordigheid van internet bovendien snel verouderd, waardoor journalisten steeds vaker actief op zoek gaan naar '*scoops*', al dan niet met gebruikmaking van verborgen camera's, (anonie-me) lekkende bronnen en zogenoemde overvalsjournalistiek. Bij bepaalde 'semipopulistische' media is het doel niet zozeer het brengen van een neutraal verslag, maar het verwoorden van de behoefte aan vergelding.⁴² Met name de nieuwe media kennen daarbij een heel eigen dynamiek, waarin informatie in hoog tempo en op grote schaal wordt gedeeld. De publicatie en verspreiding van foto's, filmpjes, al dan niet voorzien van namen en beschuldigingen, kan daarmee volledig aan de controle van opsporingsinstanties worden onttrokken. Bovendien plaatsen burgers zelf informatie, zoals met de telefoon gemaakte filmpjes, op YouTube of andere fora, waarop in sommige gevallen ook wordt opgeroepen tot het ondernemen van actie.⁴³ In dergelijke gevallen kan daadwerkelijk van *trial by media* worden gesproken en het verbaast dan ook niet dat de grote media-aandacht met grote regelmaat onderwerp is van discussie in de rechtszaal.⁴⁴

De grote belangstelling en toegenomen bemoeienis van allerhande spelers heeft verstrekkende gevolgen voor het functioneren van de strafrechtspleging

38 Denk aan de aanpassingen van de regeling rondom het cameratoezicht tijdens de detentie van Volkert van der G. Zie daarover uitgebreider Van de Pol 2014, p. 191.

39 Van Stokkom 2013, p. 372.

40 Cleiren 2013, p. 107.

41 Brants 2005, p. 52.

42 Brants 2005, p. 53-54; Terpstra 2013, p. 365-366.

43 Bijv. op de website van *geenstijl.nl* en (de inmiddels stopgezette website) *stopkinderseks.com*. Zie daarover uitgebreider Terpstra 2013, p. 368-369.

44 Schouten 2013, p. 391.

en de daarbij betrokken actoren. Voor de verdachte en het slachtoffer en andere betrokkenen kan grote publiciteit allereerst een inbreuk maken op de privacy. Een inbreuk die niet alleen ingrijpend kan zijn gelet op de aard van de publiek gemaakte informatie, maar ook in verband met de langdurige toegankelijkheid daarvan op internet.⁴⁵ Verder kunnen vragen rijzen over de rechtmatigheid van ‘publieke’ opsporingsmethoden of op internet verspreide beelden, in het bijzonder wanneer het gaat om door het openbaar ministerie verstrekte (persoons)informatie zoals naam en foto van de verdachte.⁴⁶ Ook de waarheidsvinding kan door grote (media)aandacht worden beïnvloed, zowel in positieve als in negatieve zin. Positieve effecten kunnen zijn gelegen in het opsporen van getuigen en verdachten waardoor de toedracht kan worden opgehelderd. Bij negatieve gevolgen kan worden gedacht aan het risico dat getuigen, vóór het afleggen van een verklaring, bewust of onbewust beïnvloed raken door delictgerelateerde informatie die in de openbaarheid is gebracht. Uitgebreide en (vaak) negatieve media-aandacht kan voorts invloed hebben op de onbevangenheid van de rechter die over de zaak moet oordelen.⁴⁷ Voor wat betreft de (perceptie van) rechterlijke onafhankelijkheid geldt dat die door bemoeienis van politici met lopende rechtszaken kan worden aangetast.⁴⁸ Kortom, in de ‘tegen-rechtspleging’ gelden geen waarborgen voor een eerlijk proces, net zomin als voor de daarbij betrokken actoren. Wanneer die ‘volksberechting’ ook nog eens gepaard gaat met massale media-aandacht is duidelijk dat niet alleen de privacy, maar met name het recht op een eerlijk proces – daaronder begrepen de onpartijdigheid en onafhankelijkheid van de rechter, de onschuldpresumptie en het recht op hoor- en wederhoor – onder druk kan komen te staan.⁴⁹

2.4 VERANDERENDE TAAKOPVATTINGEN

Het Nederlands strafproces is gegrond op het uitgangspunt van een actieve rechter en een onpartijdig openbaar ministerie dat het monopolie heeft op de vervolging. Het is van oudsher sterk gericht op de verdachte, die kan worden bijgestaan door een raadsman die is belast met eenzijdige belangenbehartiging. Hoewel aan dit uitgangspunt de afgelopen decennia weinig is veranderd, is

⁴⁵ Zie uitgebreider Schouten 2011, p. 131-140.

⁴⁶ Cleiren 2013, p. 112-113, zie bijvoorbeeld de Amsterdamse zedenzaak waarin de foto van de verdachte zonder balkje voor de ogen werd getoond: rb Amsterdam, 21 mei 2012, ECLI: NL:RBAMS:2012:BW6148. Zowel rechtbank als hof (hof Amsterdam, 26 april 2013, ECLI:NL: GHAMS:2013:BZ8885) hadden te oordelen over het verweer van de verdediging dat dit onrechtmatig was.

⁴⁷ Stevens 2010, p. 662-663.

⁴⁸ Kuijer 2004b, p. 89-92.

⁴⁹ Cleiren 2013, p. 116-117. Op de vereisten van een eerlijk proces wordt in het volgende hoofdstuk nader ingegaan.

de rol opvatting van de verschillende procesdeelnemers wel geëvolueerd. Hierna zal op die ontwikkelingen worden ingegaan, waarbij tevens de opwaardering van het slachtoffer tot (bijna volwaardige) procesdeelnemer wordt besproken.

2.4.1 Verdediging: van strafmaatverweer naar procesbewaking

Met de invoering van het Wetboek van Strafvordering in 1926 werden aan de verdachte meer rechten toegekend, ten gevolge waarvan de rol van de raadsman in strafzaken substantieel aan importantie won. De toekenning van meer verdedigingsbevoegdheden had uiteraard een rechtsbeschermende functie maar er werd tevens, min of meer impliciet, van uitgegaan dat de verdediging hiermee aan de waarheidsvinding zou kunnen bijdragen, althans deze niet zou belemmeren.⁵⁰ In de eerste decennia na de invoering van het wetboek werd van de nieuw verworven mogelijkheden maar mondjesmaat gebruik gemaakt. Er bestond een groot vertrouwen dat het openbaar ministerie en de strafrechter een juiste rechtspleging zouden waarborgen en lange tijd overheerste de opvatting dat de raadsman vooral moest zorgen dat het vertrouwen in de advocatuur niet werd geschaad. Dit bracht ook mee dat hij de waarheidsvinding en het goede beloop van de strafzaak niet zou mogen belemmeren. Er werd hem een relatief magistratelijke rol toebedeeld.⁵¹ Lange tijd liet de advocatuur het strafrecht bovendien betrekkelijk links liggen en niet zelden werd volstaan met het voeren van een strafmaatverweer.⁵²

Onder invloed van de individualisering, maatschappijkritische tendensen en de 'ontdekking' van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens in de jaren zestig en zeventig veranderde de visie op de taak en rol van de raadsman in strafzaken.⁵³ Er werd sterk de nadruk gelegd op de rechtsbescherming van de verdachte en aan de raadsman werd op dat punt een belangrijke rol toegedicht.⁵⁴ Mede onder invloed van de verschuiving van het zwaartepunt van het proces van het eindonderzoek naar het vooronderzoek, werd bijvoorbeeld jarenlang gediscussieerd over het recht op bijstand voorafgaand en tijdens het politieverhoor.⁵⁵ De gedachte dat de kwaliteit van de strafrechtspleging voor een groot deel afhankelijk is van deskundige rechtsbijstand voor de verdachte leidde tot het uitbrengen van verschillende preadviezen, rapporten en in 1975 tot de instelling van de Stichting Strafrechtpraktijk.⁵⁶ De Stichting beoogde een in het strafrecht gespecialiseerde advocatuur te stimuleren

50 Van der Meij 2008, p. 64-67.

51 Spronken 2001, p. 44-48.

52 Spronken 2001, p. 48-49 en 54-56.

53 Van der Meij 2010, p. 161-171.

54 Zie bijvoorbeeld de oratie van Peters 1972, p. 15 e.v.

55 Zie voor een overzicht Fijnaut 1987; Spronken 2001, p. 108-125.

56 Zie Spronken 2001, p. 56-75, met literatuurverwijzingen.

en subsidieerde onder meer de oprichting van twee in het strafrecht gespecialiseerde advocatenkantoren.⁵⁷ De 'advocatuurlijke desinteresse'⁵⁸ voor het strafrecht maakte plaats voor een gespecialiseerde strafadvocatuur die haar taak als rechtsbijstandverlener en procesbewaker serieus nam. Deze professionalisering uitte zich onder meer in een veel actievere verdediging die zich uitdrukkelijk in het strafproces mengde door het ter discussie stellen van de rechtmatigheid van het opsporingsonderzoek, het verzoeken om onderzoekshandelingen en het anderszins voeren van verweren.⁵⁹ Die tendens kreeg een extra impuls in de loop van de jaren tachtig en negentig. In reactie op de opkomst van de georganiseerde criminaliteit en de toenemende maatschappelijke behoefte aan effectieve criminaliteitsbestrijding werd de strafrechtspraktijk geconfronteerd met talloze nieuwe opsporingsmethoden, waarvan door de verdediging veelal werd betoogd dat die onrechtmatig waren. Er ontstond een sterk gepolariseerd debat in en buiten de rechtszaal.⁶⁰ Daarnaast werd in toenemende mate een beroep gedaan op beginselen van een goede procesorde en de uit het EVRM voortvloeiende rechten, waarmee deze als belangrijke toetssteen voor de rechtmatigheid van het strafprocessuele optreden gingen fungeren. De verdediging eiste op deze manier in het strafproces een grotere rol op, wat soms op weerstand stuitte in die zin dat haar werd verweten te veel te zijn doorgeschoten in haar rechtsbeschermende rol.⁶¹ Die weerstand uitte zich, zeker in het begin van de 21^e eeuw, onder meer in een terughoudende benadering waarbij in de rechtspraak minder bereidheid bestond de (formele) verweren van de verdediging te honoreren, terwijl tegelijkertijd hoge(re) eisen aan het optreden van de verdediging werden gesteld.⁶²

Over de taak van de raadsman in strafzaken bestaat thans relatieve consensus. In het Statuut voor de Verdediging wordt die taak omschreven als het waarborgen van de vrijheid van de verdachte om in het strafproces voor zijn belangen op te komen, door het beïnvloeden van het proces ten gunste van de verdachte en het in sociaal en mentaal opzicht bijstaan van de verdachte. Het gaat daarbij om eenzijdige en partijdige belangenbehartiging.⁶³ De raadsman kan daarvoor gebruik maken van alle wettelijke bevoegdheden die hem ter beschikking staan.⁶⁴ De wijze waarop hij van die bevoegdheden gebruik

57 Het betrof de kantoren Wladimiroff en Spong in Den Haag en Denie en Wijnveldt in Nijmegen, zie Smeets 2013, p. 8.

58 Spronken 2001, p. 48.

59 Röttgering 2013, p. 187-189.

60 Naar aanleiding daarvan werd de Werkgroep Polarisatie in de strafzaal opgericht, die onder meer aanbevelingen doet om (te) vergaande polarisatie tussen openbaar ministerie en verdediging te voorkomen, zie Werkgroep Evaluatie Polarisatie 2000, p. 191 e.v.

61 Van der Meij 2010, p. 449-458.

62 Zie ook par. 2.4.4.

63 Boksem e.a. 2004, p. 21.

64 Daarbij verdient opmerking dat het wetboek de (meeste) verdedigingsrechten primair aan de verdachte toekent, en dat de bevoegdheden van de raadsman als daarvan afgeleid moeten worden beschouwd, zie bijvoorbeeld art. 51 Sv en Spronken 2001, p. 294-295 en 483-485.

maakt is echter minder onomstreden. Hoewel vrij algemeen is aanvaard dat aan de raadsman geen taak in het kader van de materiële waarheidsvinding kan worden toegedicht, is er minder eenduidigheid over de vraag hoever hij mag gaan bij de belangenbehartiging van zijn cliënt. Dat speelt in het bijzonder wanneer de belangen van de verdachte er juist uit bestaan dat de waarheid zo min mogelijk aan het licht komt, zoals zich in het merendeel van de strafzaken zal voordoen. Voor een goede belangenbehartiging komt het er dan immers op aan de waarheidsvinding zo veel mogelijk te bemoeilijken. Aan die bemoeilijking mag de raadsman echter niet bijdragen. In de tuchtspraak is uitgemaakt dat de raadsman zich dient te onthouden van 'alles wat naar redelijkerwijs valt te verwachten aan de rechtmatige opsporing van de feiten door de justitiële autoriteiten nadeel zal berokkenen'.⁶⁵ Daarbij valt te denken aan het beïnvloeden van getuigen, het misbruik maken van het vrije verkeer of het doorbreken van de beperkingen.⁶⁶ Daarnaast zijn echter vele legale middelen denkbaar waarmee het spreekwoordelijke zand in de raderen kan worden gestrooid, zoals vertragingstactieken, het focussen op de vermeende onrechtmatige opsporing en het inzetten op zogenoemde vormfouten met de bedoeling een inhoudelijke behandeling van de zaak te voorkomen. In dat verband kan ook worden gedacht aan het toepassen van bevoegdheden met een ander doel dan waarvoor zij zijn bedoeld, bijvoorbeeld het aanwenden van rechtsmiddelen uitsluitend om inhoudelijke behandeling van de zaak te voorkomen.⁶⁷ Vanwege dit soort verdedigingstactieken, kort samengevat het inzetten van alle middelen met het doel de (schuldige) cliënt de dans te laten ontspringen, ligt de strafadvocatuur nogal eens onder vuur.⁶⁸ Het kan ook bijdragen aan een verharding van de onderlinge verhoudingen tussen de procesdeelnemers. In dat klimaat kan ook het vooral in de jaren 2006 tot 2011 toegenomen aantal wrakingsverzoeken worden geplaatst.⁶⁹

Steeds vaker is ook het betrekken van de media onderdeel van de verdedigingsstrategie. Niet alleen wordt er vanaf het prille begin van de zaak informatie verstrekt of zo men wil 'gelekt' aan de media, advocaten schuiven ook aan bij televisieprogramma's om de visie van hun cliënt toe te lichten, het optreden van justitie te kritiseren of een charmeoffensief uit te voeren, en verstrekken met dat doel soms stukken of zelfs het hele strafdossier aan de media. Op enkele van deze ethische kwesties, het 'misbruik' van bevoegdheden en de wijze waarop de rechter daarop kan reageren zal later nog worden

65 Zie voor een uitgebreid overzicht Spronken 2001, p. 564 e.v.

66 Spronken 2001, p. 625.

67 Sjöcrona & Van der Spek 1993, p. 632-634; zie over de vraag naar de mogelijkheid van 'misbruik' door de verdachte en de raadsman uitgebreid Cleiren 1990.

68 Spronken 2001, p. 156.

69 Van Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 99; zie voor meer recente cijfers Jaarverslag rechtspraak 2017 (raadpleegbaar op rechtspraak.nl), par. 2.5.7. Overigens worden wrakingsverzoeken ook regelmatig gedaan door verdachten zonder advocaat.

ingegaan.⁷⁰ Feit is dat de strafrechter zich thans regelmatig geconfronteerd ziet met raadslieden die alles uit de kast trekken, al dan niet met het directe doel het (vlotte) procesverloop te belemmeren en die de strijd op verschillende fronten, waaronder in de media, uitvechten.

2.4.2 Openbaar ministerie: magistratelijk of *crime-fighter*?

Niet alleen de advocatuur heeft sinds de invoering van het wetboek een metamorfose ondergaan, ook bij het openbaar ministerie zijn de nodige veranderingen te bespeuren geweest. Net als nu was het uitgangspunt in 1926 dat het opsporingsonderzoek onder leiding stond van het openbaar ministerie, maar omdat deze maar een beperkte bevoegdheid had tot het zelfstandig toepassen van dwangmiddelen was in veel gevallen bemoeienis van de rechter-commissaris nodig. Deze had in het kader van het gerechtelijk vooronderzoek dus een stevige invloed op het verloop van het onderzoek.⁷¹ In de loop der jaren kwam steeds meer nadruk te liggen op het door de politie onder leiding van de officier van justitie uitgevoerde opsporingsonderzoek en veranderde de rol van de rechter-commissaris van het leidinggeven aan het vooronderzoek tot het uitvoeren van (beperkte) toetsing en het afgeven van machtigingen, in de woorden van Van der Meij, het verlenen van 'hand- en spandiensten in het onderzoek van de officier van justitie'.⁷² Die verschuiving van het zwaartepunt van (gerechtelijk) vooronderzoek naar opsporingsonderzoek ging vanaf de jaren tachtig gepaard met een grote roep om een effectievere bestrijding van criminaliteit. De toon daarvoor werd gezet in de nota Samenleving en Criminaliteit uit 1985, waarin in het kader van de intensivering van de criminele politiek een groot aantal maatregelen werd aangekondigd waarmee de handhavingsmogelijkheden van politie en openbaar ministerie werden uitgebreid.⁷³ Een belangrijke ontwikkeling was de toegenomen aandacht voor preventie en het opsporen van nog te plegen strafbare feiten, de zogenoemde proactieve opsporing. Dit ging gepaard met de inzet van opsporingsmethoden zoals observatie en infiltratie, die grotendeels in het geheim en vaak zonder wettelijke basis plaatsvonden en ten aanzien waarvan dientengevolge slechts in beperkte mate rechterlijke toetsing mogelijk was. Onder druk van deze '*crime control*'-tendensen werd het voor het openbaar ministerie moeilijker om een kritische en terughoudende opstelling ten aanzien van het opsporingsonderzoek in te nemen, waardoor sommige officieren van justitie zich meer als *crime-*

⁷⁰ Zie onder meer par. 6.6.2 en 6.7.3.

⁷¹ Van der Meij 2010, p. 57-68.

⁷² Van der Meij 2010, p. 459.

⁷³ Samenleving en Criminaliteit: een beleidsplan voor de komende jaren, *Kamerstukken II* 1984/85, 18995, 2.

fighter dan als magistraat opstelden.⁷⁴ De grote focus op bestrijding van de georganiseerde criminaliteit, in het bijzonder de internationale handel in drugs, bereikte zijn hoogtepunt met de IRT-affaire in 1994. In het onderzoek van de naar aanleiding daarvan ingestelde parlementaire enquêtecommissie Van Traa werd onder meer geconcludeerd dat de controlerende en aansturende rol van het openbaar ministerie ten aanzien van de opsporing ernstig tekortschoot, terwijl de door de politie gebruikte opsporingshandelingen bovendien te weinig kritisch werden beoordeeld.⁷⁵ In de jaren daarna werden op organisatorisch en wetgevend niveau veranderingen doorgevoerd om een betere aansturing door een meer magistraatelijk openbaar ministerie te bewerkstelligen, terwijl veel bijzondere opsporingsmethoden eveneens van een wettelijke basis werden voorzien.⁷⁶ Naar aanleiding van de fouten die waren gemaakt in het onderzoek naar de Schiedammer Parkmoord werd in 2005 opnieuw onderzocht hoe de positie van de officier van justitie bij de opsporing en vervolging kon worden versterkt.⁷⁷ Dit resulteerde onder meer in de opstelling van een gedragscode waarin veel nadruk werd gelegd op de vereiste magistraatelijke houding van de officier van justitie.⁷⁸

Het vormgeven van die magistraatelijke rol blijkt de afgelopen decennia een continue en ingewikkelde zoektocht. Illustratief is de uitspraak van Samson-Geerlings, toenmalig lid van het College van procureurs-generaal in 2006:

‘De criminele wereld bedient zich van methoden waarop wij als openbaar ministerie antwoord moeten geven. We moeten ons boekje niet te buiten gaan, maar wel de grenzen zoeken, en niet naïef zijn in de manier waarop wij de opsporing ter hand nemen. Zodra magistraatelijk afstandelijk wordt, houdt het op met de aanpak van zware criminaliteit.’⁷⁹

Een voortdurend schipperen tussen magistraatelijkheid en effectieve criminaliteitsbestrijding dus. Mede gelet op de andere veranderingen in het strafrechtelijke speelveld, in het bijzonder de opstelling van de raadsman, komt de huidige stand van zaken erop neer dat het openbaar ministerie als leider van de opsporing en vervolging in ieder geval meer dan vroeger als partij in het strafproces fungeert.

Daarbij komt dat het takenpakket van het openbaar ministerie sinds de invoering van de strafbeschikking is uitgebreid met de berechting van een

74 Mols, De Roos & Spronken 1994, p. 802-803.

75 Commissie Van Traa 1996, p. 367 e.v.

76 Zie voor een overzicht Van der Meij 2010, p. 406-423.

77 Het Programma Versterking Opsporing en Vervolging, *Kamerstukken II* 2005/06, 30300 VI, 32.

78 Bijlage bij *Kamerstukken II* 2005/06, 30300 VI, 32.

79 Van der Horst, Van der Leij & Van Woensel 2006, p. 915.

deel van de lichtere strafbare feiten.⁸⁰ Anders dan de al langer bestaande transactie heeft de strafbeschikking het karakter van een bestraffing. De strafbeschikking strekt er niet toe strafvervolgning te voorkomen, maar is een vorm van strafvervolgning waarmee de schuld van de betrokkene aan een strafbaar feit wordt vastgesteld.⁸¹ Deze buitengerechtelijke afdoeningsmodaliteit heeft zeker met de invoering van de ZSM-werkwijze een hoge vlucht genomen. Uit een in 2014 door de procureur-generaal bij de Hoge Raad verricht onderzoek blijkt dat de regelgeving bij het uitvaardigen van strafbeschikkingen in de praktijk niet steeds wordt nageleefd en ook de grondigheid en zorgvuldigheid waarmee de schuldvaststelling moet plaatsvinden in een niet onaanzienlijk deel van de gevallen tekort schiet. Deze gebreken kunnen mogelijk deels worden verklaard uit een nog onvoldoende besef dat het uitvaardigen van strafbeschikkingen een ander karakter heeft dan het aanbieden van een transactie.⁸² Geconstateerd kan dus worden dat het openbaar ministerie enerzijds meer procespartij is geworden, en anderzijds meer dan voorheen is belast met de buitengerechtelijke afdoening van strafzaken, waarbij het zorgdragen voor de vereiste zorgvuldige, zo men wil magistratelijke beoordeling in de praktijk niet steeds goed te realiseren blijkt.⁸³ De consequenties van deze ontwikkelingen voor de rechter zijn in de eerste plaats gelegen in het feit dat veel zaken tegenwoordig aan zijn zicht worden onttrokken, waardoor zijn centrale rol in de strafrechtelijke afdoening van zaken is teruggedrongen. In de tweede plaats kan een minder magistratelijk en meer op criminaliteitsbestrijding gericht openbaar ministerie eraan bijdragen dat de verhoudingen in de rechtszaal meer op scherp komen te staan.

2.4.3 Het slachtoffer als procesdeelnemer

In de memorie van toelichting bij het Wetboek van Strafvordering van 1926 werd door de wetgever in stellige bewoordingen uiteengezet waarom het recht van vervolging uitsluitend voor het openbaar ministerie gehandhaafd moest blijven: 'De vervolging tot straf is een daad van publiek recht; over het al dan niet vervolgen moet beslist worden naar de eischen van het algemeen belang.'⁸⁴ Plaats voor een vorm van particuliere vervolging, zoals in omringende landen wel bestond, zag de wetgever niet. Belangrijkste reden daarvoor was

80 Wet van 7 juli 2006 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek van Strafvordering en enige andere wetten in verband met de buitengerechtelijke afdoening van strafbare feiten (Wet OM-afdoening), *Stb.* 2006, 330.

81 Vgl. de memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 2004/05, 29849, 3, p. 1-2.

82 Knigge & Kwakman 2001, p. 60-61.

83 Zie over de veranderingen in de taak en positie van het openbaar ministerie in het vooronderzoek en in de organisatie en werkwijze uitgebreider Crijns, Ölçer & Schoep 2013, die pleiten voor een nadere oriëntatie op de taak en positie van de officier van justitie.

84 *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 55.

het waarborgen van de rationaliteit en daarmee de eerlijkheid van het strafproces, dat door subjectieve invloeden niet in gevaar mocht komen.⁸⁵ Het slachtoffer werd dan ook geen andere positie toegekend dan die van aangever of getuige, hoewel wel werd voorzien in de mogelijkheid om als zich 'beleedigde partij' te voegen met een vordering tot schadevergoeding.⁸⁶

De afgelopen jaren is de positie van het slachtoffer in het strafproces aanmerkelijk veranderd. Hoewel het recht tot vervolging nog altijd uitsluitend aan het openbaar ministerie toekomt, is het slachtoffer inmiddels als procesdeelnemer erkend en zijn de hem toekomende rechten en bevoegdheden in de wet neergelegd. Sinds de inwerkingtreding van de Wet tot versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces op 1 januari 2011 is er een aparte titel aan het slachtoffer gewijd (titel IIIA), waarmee aan hem een zelfstandige positie in het strafproces is toegekend.⁸⁷ Die positie is niet gelijkwaardig aan die van de andere procespartijen, maar is wel aanzienlijk verstevigd.⁸⁸ Zo is voorzien in een meer algemeen recht op het kennisnemen van processtukken (artikel 51b lid 1 Sv), en is aan het slachtoffer tevens het recht toegekend om aan de officier van justitie te verzoeken stukken die hij relevant acht voor de beoordeling van de zaak tegen de verdachte of van zijn vordering aan het dossier toe te voegen (artikel 51b lid 2 Sv).⁸⁹ Een belangrijke verandering is voorts de wijziging van artikel 361 lid 3 Sv, waarin de ontvankelijkheid van de vordering benadeelde partij is geregeld. Vroeger was de eenvoudige aard van de vordering bepalend voor de vraag of de vordering in het strafproces kon worden behandeld. Thans geldt het criterium dat de behandeling van de vordering geen onevenredige belasting van het strafgeding oplevert. Die wijziging is ingegeven door het feit dat in de praktijk regelmatig werd aangenomen dat de vordering niet van eenvoudige aard was, en strekt er nadrukkelijk toe ervoor te zorgen dat de rechter 'zoveel als mogelijk inhoudelijk over de vordering van de benadeelde partij beslist'.⁹⁰ Met de invoering van de Wet tot versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces is nog

85 R.S.B. Kool, aant. 2 op art. 51a-51h (bijgewerkt tot 1 november 2009), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

86 Art. 325-330 van het Wetboek van Strafvordering uit 1926.

87 Wet van 17 december 2009 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering, het Wetboek van Strafrecht en de Wet schadefonds geweldsmisdrijven ter versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces (*Stb.* 2010, 1). De wet werd mede ingevoerd ter implementatie van het Kaderbesluit van de Raad van de Europese Unie van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in het strafproces (*PbEG* 22 maart 2001, L 82).

88 Zie over de keuze voor het toekennen van een positie als procesdeelnemer in plaats van als procespartij de memorie van toelichting, *Kamerstukken II*, 2004/05, 30 143, 3, p. 7-9.

89 Andere rechten, zoals het recht op correcte bejegening (art. 51a lid 2 Sv) en het recht op informatie (art. 51a lid 3 en 4 Sv) zijn met de invoering van de wet gecodificeerd. Ook het al eerder ingevoerde spreekrecht van slachtoffers is in de nieuwe titel ondergebracht (art. 51e Sv), evenals het recht op bijstand van een raadsman en een tolk (art. 51c Sv).

90 *Kamerstukken II* 2007/08, 30341, 16. Zie voor een evaluatie van het civiele schadeverhaal in het strafproces Kool e.a. 2016.

geen einde gekomen aan de door de wetgever beoogde emancipatie van het slachtoffer. Niet alleen moeten advocaten die slachtoffers bijstaan op basis van gefinancierde rechtsbijstand sinds 2015 een specialisatieopleiding hebben afgerond,⁹¹ in 2017 werd de wettelijke regeling naar aanleiding van EU-regelgeving verder aangepast⁹² en werd het spreekrecht verruimd.⁹³ De laatste ontwikkelingen komen voort uit het project Modernisering Strafvordering. Meest in het oog springend is het voorstel om de benadeelde partij een zelfstandig recht op appel te geven voor wat betreft de beslissingen over zijn vordering en de schadevergoedingsmaatregel. Hoewel de wetgever in de memorie van toelichting zegt vast te willen houden aan het uitgangspunt dat slachtoffers 'slechts' procesdeelnemers zijn,⁹⁴ komt het introduceren van dit appelrecht wel heel dicht in de buurt van een systeem waarin het slachtoffer wel degelijk als procespartij heeft te gelden.⁹⁵

De sterkere rechtspositie van het slachtoffer heeft implicaties voor het strafgeding en brengt mee dat de rechter zich nadrukkelijker van de belangen van het slachtoffer rekenschap moet geven. Het slachtoffer eist een plaats op in het strafproces en het is aan de rechter om, binnen de overwegend verticale en 'eendimensionale' verhoudingen van het strafproces,⁹⁶ aan zijn aanspraken tegemoet te komen. Dit brengt onder meer mee dat de rechter in het kader van zijn regierol actief zal moeten optreden om het slachtoffer voldoende gelegenheid te bieden zijn vordering toe te lichten en gebruik te maken van het spreekrecht. Tegelijkertijd wordt van de rechter verlangd dat hij secundaire victimisatie – bijvoorbeeld doordat hetgeen aan bod komt tijdens het gebruik van het spreekrecht door de verdachte wordt betwist en het slachtoffer alsnog als getuige moet worden beëdigd – zo veel mogelijk voorkomt.⁹⁷ Een andere uitdaging voor de rechter is het omgaan met de spanning tussen verwachtingen die burgers in het algemeen en slachtoffers in het bijzonder van het strafproces hebben, en de mate waarin die verwachtingen in de context van een concrete strafzaak kunnen worden waargemaakt. Daarbij signaleert Cleiren een toegenomen mondigheid en claimbereidheid in het algemeen, die zich ook in het strafproces laat gelden. Ondanks de verbeterde positie van het slachtoffer

91 'Specialiseren in slachtoffers', *Advocatenblad*, 7 mei 2015.

92 Wet inzake implementatie van Richtlijn 2012/29/EU van het Europese Parlement en de Raad van 25 oktober 2012 tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten (*Kamerstukken II* 2014/15, 34236; Wet van 8 maart 2017, *Stb.* 2017, 90).

93 Wet van 14 april 2016, *Stb.* 2016, 160.

94 Concept memorie van toelichting bij het Voorstel van wet tot vaststelling van Boek 1 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering, p. 62-63.

95 Groenhuijsen 2018, p. 172-173.

96 Zie voor die term en een uitgebreidere bespreking Cleiren 2010b, p. 17-31 en 41.

97 Cleiren wijst erop dat slachtoffers mogelijk behoeften hebben waaraan in het strafproces niet kan worden tegemoetgekomen, bijvoorbeeld de wens om een dialoog met de verdachte aan te gaan, zie Cleiren 2010b, p. 21-22. Zie ook Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 79-80 en Claasens 2012, p. 252-254.

bestaat er volgens haar een sterke roep om ‘meer en anders’ recht te doen.⁹⁸ Het strafproces is, vanwege zijn publiekrechtelijke en primair op de verdachte gerichte, verticale structuur, echter niet toegerust om het slachtoffer genoegdoening – in de zin van herstel van hetgeen door het delict is aangericht – te schenken.⁹⁹ Zelfs wanneer een verdachte wordt veroordeeld en een schadevergoeding wordt toegekend, dan is daarmee immers de aangerichte schade nog niet (per definitie) hersteld, net zomin als de betrekking tussen dader en slachtoffer. De behoeften van het slachtoffer kunnen in het strafproces dus maar zeer ten dele worden gerealiseerd.¹⁰⁰ Daarbij komt dat het slachtoffer weliswaar veel meer rechten heeft gekregen, maar aan de niet-naleving daarvan nauwelijks consequenties zijn verbonden.¹⁰¹ Duidelijk is in ieder geval dat de strafrechtspleging, in het bijzonder ook het gezag van de rechtspraak, door de discrepantie tussen de grote verwachtingen van vergelding en genoegdoening en de beperkte mogelijkheden hiertoe, onder druk kan komen te staan. Het is in dit spanningsveld met name de rechter op wie de verantwoordelijkheid rust om aan alle, vaak conflicterende belangen voldoende recht te doen. Een goede motivering van uitspraken en uitleg van wat er van het strafrecht (niet) kan worden verwacht is daarbij in ieder geval onontbeerlijk.

2.4.4 De rechter: opkomst van het ‘piepsysteem’

De strafrechter komt een centrale en leidende rol toe in het strafgeding en draagt de verantwoordelijkheid voor de juistheid van het verloop en de uitkomst van de procedure. De wijze waarop die rol wordt ingevuld is de laatste jaren echter aan verandering onderhevig, welke verandering niet los kan worden gezien van de hiervoor beschreven ontwikkelingen in de taakopvattingen van raadsman en officier van justitie. De verschuivingen kunnen worden geplaatst in de ontwikkeling naar een contradictoire gedingstructuur, die een belangrijke impuls heeft gekregen door het onderzoeksproject Strafvordering 2001. Een van de uitgangspunten was dat het strafproces meer kan worden toegesneden op de geschilpunten die de procespartijen verdeeld houden. Binnen deze visie blijft de rechter verantwoordelijk voor een compleet en zorgvuldig onderzoek ter terechtzitting, maar brengt het dialoogkarakter van het geding mee dat de verantwoording van deze onderzoeksplicht afhan-

98 Cleiren 2003b, p. 55. De idee van *restorative justice* en de experimenten met herstelbemiddeling kunnen vanuit die behoefte worden verklaard.

99 Cleiren omschrijft genoegdoening als ‘een handeling die is gericht op het wegnemen van datgene wat aan een goede verhouding (betrekking) in de weg staat en daarmee op herstel van die verhouding.’ Het ziet derhalve op de relatie tussen dader en slachtoffer, zie Cleiren 2003b, p. 42, en over de onmogelijkheid van het strafrecht om daaraan te voldoen p. 72 e.v.

100 Hoving 2018.

101 Leferink 2015, p. 285; Kool 2015, p. 324.

kelijk wordt gemaakt van de processuele opstelling van de partijen.¹⁰² De in het project *Strafvordering 2001* neergelegde uitgangspunten hebben aan de basis gelegen van een groot aantal wetswijzigingen waarmee aan de rechter meer ruimte is gegeven het strafproces te concentreren op de door het openbaar ministerie en de verdediging opgeworpen discussiepunten. Zo betekent de behandeling in appel sinds de Wet stroomlijning hoger beroep niet meer (automatisch) een geheel nieuwe behandeling van de zaak, maar wordt de omvang van het hoger beroep mede afhankelijk gemaakt van de door partijen naar voren gebrachte bezwaren en grieven. Ook de eisen die met de invoering van artikel 359 lid 2 Sv worden gesteld aan de inkleding van verweren brengen mee dat van de verdediging een actieve opstelling wordt gevergd, wil zij de rechter een reactie ontlokken. Die tendens lijkt in het ontwerp van het nieuwe Wetboek van Strafvordering te worden voortgezet. Weliswaar wordt sterk de nadruk gelegd op de regierol van de rechter, maar door het zwaartepunt van de waarheidsvinding meer in het vooronderzoek te leggen en te streven naar een afdoeningsgereed strafdossier, wordt de zittingsrechter in feite ontmoedigd om ambtshalve onderzoek te gelasten.¹⁰³

De neiging om de invulling van de rechterlijke onderzoeks- en motiveringsplicht te laten afhangen van de mate waarin door procespartijen en dan met name de verdediging bepaalde punten naar voren worden gebracht, in de literatuur ook wel het 'piepsysteem' genoemd,¹⁰⁴ komt ook tot uitdrukking in de jurisprudentie. Gewezen kan worden op de omstandigheid dat de Hoge Raad nog maar in zeldzame gevallen tot ambtshalve cassatie overgaat, terwijl steeds strengere eisen worden gesteld aan de formulering van verweren en cassatiemiddelen.¹⁰⁵ Met de invoering van de Wet versterking cassatierecht-spraak zijn de mogelijkheden om cassatieberoepen vereenvoudigd af te doen nog verder toegenomen. Volgens Mevis ziet de Hoge Raad steeds minder aanleiding:

'(...) om (ambtshalve) aandacht te besteden aan beslissingen en rechtsvragen, als en voor zover (...) daartegen niet door OM of raadsman tijdig, op basis van door deze rechtsgeleerden zelf georganiseerde volledigheid der processtukken, gericht en goed gemotiveerd, stellig, met duidelijke en juridische klachten, schriftelijk en niet voor het eerst in cassatie wordt opgekomen, als het kan met respect voor alle beperkingen van het cassatiesysteem, inclusief (respect voor) "vaste rechtspraak" van de Hoge Raad.'¹⁰⁶

102 Zie Groenhuijsen & Knigge 2004, p. 104.

103 Dubelaar & Ten Voorde 2016, p. 9-10. Dat hangt ook samen met de financiële prikkel om aanhouding te voorkomen, die voortvloeit uit de huidige financieringsregeling van de rechtspraak. Zie daarover ook par. 2.5.

104 Vgl. Franken 2006a, p. 28 e.v.; Mevis 2013, p. 79 e.v.; Van Kampen 2011, p. 30-33.

105 Zie ook HR 24 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:507 waarin de Hoge Raad terugkomt op de gewoonteregeling dat onbeperkt ingestelde cassatieberoepen ambtshalve worden uitgelegd als alleen te zijn gericht tegen de verdachte belastende beslissingen.

106 Mevis 2013, p. 79.

Met deze gerichtheid op het contradictoire karakter van het proces, die zoals gezegd niet los kan worden gezien van de veranderde taakopvattingen van de overige procesdeelnemers, ontwikkelt het Nederlandse strafproces zich meer in adversaire richting. De rechter neemt een meer lijdelijke houding aan in die zin dat hij de omvang van het onderzoek in toenemende mate laat afhangen van hetgeen door de procesdeelnemers naar voren wordt gebracht. In zoverre schuift de strafrechter in zijn functioneren meer in de richting van zijn *common law*-tegenhanger. Aan deze ontwikkeling lijken twee kanten te zitten. Enerzijds wordt de idee van een contradictoire procedure in verband gebracht met de notie van een eerlijk strafproces met procedurele waarborgen en een verbeterde rechtspositie van verdachte en verdediging.¹⁰⁷ Het recht op verdediging en de daarbij behorende tijd, faciliteiten en bijstand is neergelegd in artikel 6 lid 3 EVRM en wordt beschouwd als een absoluut recht en een minimumvereiste voor het garanderen van een eerlijk proces als bedoeld in artikel 6 lid 1 EVRM. Het Europese Hof benadrukt bij herhaling dat deze bepalingen beogen te garanderen dat de verdachte de mogelijkheid heeft om actief te participeren en daarmee het verloop van de strafvervolgung te beïnvloeden.¹⁰⁸ Het beginsel van *equality of arms* wordt door het Hof als een van de wezenlijke kenmerken van een eerlijk strafproces gezien.¹⁰⁹ Voor de wijze waarop de rechter zou moeten functioneren bevat het EVRM noch de rechtspraak van het EHRM evenwel directe aanwijzingen. Een actieve rechter wordt als zodanig niet vereist.¹¹⁰

Anderzijds wordt in de literatuur gesignaleerd dat de nadruk op het contradictoire karakter en de erkenning van de positie van de verdediging in het Nederlandse strafproces ook een keerzijde kent. Zo beschrijft Spronken in haar dissertatie dat de promotie van de verdachte tot 'volwaardige procespartij' met de daarbij horende actieve proceshouding in feite kan leiden tot een verminderde rechtsbescherming, doordat de gelding van formele rechtswaarborgen afhankelijk wordt gemaakt van de proceshouding van de verdachte.¹¹¹ Ten Voorde spreekt in dit verband van een 'pyrrusoverwinning', waarbij de positie van de verdediging dan wel is versterkt maar er van betere rechtsbescherming geen sprake lijkt, nu de verdachte zich geplaatst ziet tegenover een vrij eenzijdig gericht openbaar ministerie en een rechter die alleen bereid oogt tot nader onderzoek naar het verhaal van de verdachte wanneer de verdediging erin slaagt hem met kwalitatief goede verweren tot activiteit te

107 Vgl. Peters 1972, p. 12 e.v.

108 Zie bijv. EHRM 6 december 1988, appl.no. 10590/83 (Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain), par. 78.

109 Van Dijk & Van Hoof 1998, p. 429-430.

110 De Hert & Decaigny 2013, p. 94. Uit de rechtspraak van het EHRM kan wel worden afgeleid dat de rechter een centrale rol vervult bij het vormgeven van de rechtstaat, zie bijv. EHRM 21 februari 1975, appl.no. 4451/70 (Golder v. UK) en EHRM 6 september 1978, appl.no. 5029/71 (Klass e.a. v. Germany).

111 Spronken 2001, p. 146.

bewegen.¹¹² Franken constateert dat de notie van tegenspraak soms primair als een concept wordt beschouwd dat het mogelijk maakt de raadsman en de verdachte te belasten met verantwoordelijkheden en te binden aan regels.¹¹³ Bovendien lijkt de rechter in toenemende mate uit het stilzwijgen van de procespartijen – in het bijzonder de verdediging – af te leiden dat van een bepaald recht afstand is gedaan of aan een bepaalde (onderzoeks)handeling geen belang meer wordt gehecht.¹¹⁴

De nadruk op tegenspraak heeft potentieel vergaande consequenties voor het karakter van het strafproces. Knigge formuleert het als volgt:

‘In dat strafproces neemt de materiële waarheid nog steeds een centrale plaats in, maar het belang dat eraan toekomt, is niet absoluut. De inspanningen die van de justitie wordt gevraagd om te zorgen dat alleen de werkelijk schuldigen worden gestraft, zijn afhankelijk van de ingrijpendheid van de sanctie en van de houding van de verdachte. Wie zijn recht zoekt, dient het te krijgen; wie zich daarover niet druk maakt, heeft niet te klagen als de zaak niet tot op de bodem wordt uitgezocht. Een deel van de verantwoordelijkheid voor de waarheidsvinding wordt zo bij de verdachte gelegd.’¹¹⁵

Mede gelet op die vergaande gevolgen wordt de ‘terugtrek’ van de rechter vaak geïmpliciteerd, waarbij in het bijzonder wordt gewezen op scheefgroei in de onderlinge rolverdeling en de beperkte mogelijkheden die de verdediging heeft om de op haar schouders gelegde taak optimaal te kunnen verwezenlijken.¹¹⁶ Vellinga heeft er bovendien op gewezen dat de strafrechter zijn gezag voor een belangrijk deel ontleent aan materiële waarheidsvinding, en dat dit door het streven naar het doelmatig afdoen van zaken niet uit het oog mag worden verloren.¹¹⁷ Ook naar aanleiding van de voorstellen die zijn gedaan in het kader van het project Modernisering Strafvordering, hebben auteurs zich uitgesproken voor een sterkere positionering van de actieve rol van de rechter.¹¹⁸

112 Ten Voorde 2012, p. 445.

113 Franken 2006b, p. 404, zie ook Franken 2007, p. 365-368.

114 Franken 2015, par. 6. Zie bijv. HR 1 juli 2014, ECLI:NL:HR:2014:1496 over getuigenverzoeken (in het bijzonder ro. 2.20, 2.46 en 2.54).

115 Knigge 2006, p. 39. Zie in dezelfde zin Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 25-26.

116 Zie naast de hiervoor genoemde auteurs Cleiren 2006, p. 33-34; Brouwer 2005, p. 39 e.v.; Van der Kruijs 2006, p. 525-528; Brants e.a. 2003, p. 6-9.

117 Vellinga 2015, p. 139.

118 Onder meer Dubelaar & Ten Voorde 2016, p. 9-11. Ferdinandusse pleit vooral voor een fundamentele herbezinning door de wetgever, gelet op de door hem gesignaleerde verschillen in de wijze waarop rechters hun (actieve) taak invullen, zie Ferdinandusse 2018.

2.5 BEDRIJFSMATIGE ORGANISATIE VAN DE RECHTSPRAAK

Van een geheel andere orde maar niet minder relevant voor het functioneren van de rechter is de toegenomen bedrijfsmatige organisatie van de rechtspraak.¹¹⁹ Net als andere overheidsinstellingen is ook de rechtspraak niet ontkomen aan wat kan worden geduid als de invloeden van het *new public management*-denken. De *new public management*-benadering is een stroming die vanaf de laatste decennia van de vorige eeuw de organisatie van overheidsinstanties wezenlijk heeft beïnvloed. De centrale gedachte achter de *new public management*-theorieën is dat het functioneren van (semi)overheidsinstellingen kan worden verbeterd door het toepassen van economische principes. Er wordt veel nadruk gelegd op begrippen als efficiëntie, effectiviteit en transparantie, in combinatie met een 'klantgerichte' instelling.¹²⁰ Kwaliteit wordt bepaald aan de hand van factoren als wachttijd, bejegening, toegankelijkheid en responsiviteit, en wordt zodoende vooral bestuurlijk en organisatorisch maar weinig inhoudelijk bekeken en gemeten.¹²¹

Ook in de rechterlijke organisatie hebben deze marktgerichte waarden hun intrede gedaan. De meer economisch gerichte benadering is ingezet met de hervorming van de bestuursstructuur van de gerechten en de instelling van de Raad voor de rechtspraak in 2001.¹²² De minister van Justitie en Veiligheid heeft rechtstreeks dan wel via de Raad voor de rechtspraak invloed op de organisatie en werkwijze van de gerechten.¹²³ Deze hervorming ging gepaard met de introductie van een *output-based* financieringsmodel, waarbij meer de nadruk is komen te liggen op productiviteit en efficiëntie.¹²⁴ Daarnaast is er toegenomen aandacht voor de 'klanten' van de rechtspraak en de maatschappij in het algemeen. In beleidsdocumenten worden doelen als kwaliteit, transparantie en 'maatschappelijke effectiviteit' benadrukt.¹²⁵ Door middel van klantwaarderingsonderzoeken worden de wensen en opvattingen van 'klanten' van de rechtspraak in beeld gebracht. Door op deze manier verantwoording af te leggen aan het publiek en in te spelen op de behoefte van de samenleving, wordt getracht de legitimiteit van de rechtspraak te vergroten.¹²⁶

119 Zie over de 'machtsstrijd' tussen gerechtsbestuur en rechters uitgebreid de dissertatie van Robroek, Robroek 2016.

120 Hood 1991, p. 5 e.v.; Mak 2008, p. 34.

121 Ng 2007, p. 26; De Bock 2015, p. 10-14.

122 Ingevoerd bij Wet Raad voor de rechtspraak (*Stb.* 2001, 583) en Wet organisatie en bestuur gerechten (*Stb.* 2001, 582).

123 Bovend'Eert 2013, p. 241-242.

124 Zie daarover het evaluatieonderzoek van de Commissie evaluatie modernisering rechterlijke organisatie (Commissie Deetman) 2006, raadpleegbaar op www.rechtspraak.nl. Zie ook Holvast 2017, p. 92-93.

125 Raad voor de rechtspraak 2006, Raad voor de rechtspraak 2010 en Raad voor de rechtspraak 2016; zie ook Van Delden, Bauw & Van Dijk 2007, p. 148-150.

126 Ng 2007, p. 31.

Toch hebben deze ontwikkelingen ook een keerzijde. Het ingevoerde financieringssysteem leidde tot een toename in werkdruk en een toegenomen productiedwang. Hoewel de druk die daarvan uitging op de kwaliteit van de rechtspraak reeds in 2006 werden gesignaleerd,¹²⁷ werd het financieringssysteem in de jaren daarna door de bestuurlijke autoriteiten niet ter discussie gesteld. Wel werden vanuit de rechterlijke macht regelmatig zorgen geuit over de nadelige gevolgen die de wijze van bekostiging had voor de kwaliteit van de rechtspraak.¹²⁸ De onvrede over de ontwikkelingen in de rechterlijke organisatie werd eind 2012 door raadsheren van het hof Leeuwarden naar buiten gebracht in een 'Manifest', dat aanzienlijke steun kreeg van (straf)rechters uit het hele land.¹²⁹ In het Manifest geven de raadsheren aan zich niet vertegenwoordigd te voelen door de Raad voor de rechtspraak, en spreken zij hun zorgen uit over de transformatie van de rechtspraak in een groot bedrijf waarin productiecijfers leidend zijn. De nadruk op kwantiteit heeft ertoe geleid dat de kwaliteit zodanig onder druk is komen te staan dat veel zaken niet de aandacht kunnen krijgen die ze verdienen, en dat onverantwoorde keuzes worden gemaakt om aan de productie-eisen tegemoet te komen, aldus de raadsheren.¹³⁰ De onvrede onder rechters is ook in de jaren daarna regelmatig aan de oppervlakte gekomen. In 2015 was er een demonstratie van rechters en werd een opiniestuk gepubliceerd.¹³¹ In 2018 is een landelijke werkgroep van rechters en raadsheren opgericht, (landelijk) Tegenlicht, die beoogt bij te dragen aan het signaleren en analyseren van de knelpunten waarmee de rechterlijke organisatie wordt geconfronteerd, en die concrete voorstellen voor verbetering doet. Aanleiding was onder meer de wijze waarop de Raad voor de rechtspraak en de minister voor Rechtsbescherming de gevolgen van het mislukte ICT-project KEI wilden oplossen: een sterkere *top down*-benadering en afwenteling van de financiële gevolgen op de gerechten. Andere punten van zorg zijn onder meer het financieringssysteem van de rechtspraak, de structureel te hoge werkdruk en de afstand tussen het bestuur en de rechters op de werkvloer. Alles bijeen komt het er volgens de werkgroep op neer:

'(...) dat de rechterlijke organisatie vanuit genoemde wurggreep op basis van een verkeerd – in wezen kwantitatief – vertrekpunt wordt bestuurd. En dat essentiële informatie over wat nodig is om zaken inhoudelijk goed en snel te kunnen behandelen en wat wel en niet werkt in de dagelijkse uitoefening van de rechterlijke functie,

127 Zie het rapport van de Commissie Deetman en Boone e.a. 2006, p. 166-167.

128 O.a. Van der Wilt 2011, p. 120-126; Van de Water 2011, p. 231.

129 Leeuwarder Manifest 2013, p. 40.

130 Leeuwarder Manifest 2013, p. 40. Zie verder Dijkstra 2016, p. 156-159; Holvast & Doornbos 2015, p. 49-50; Bovend'Eert 2012, p. 269 en 274-275.

131 'En nu zijn de rechters woedend', *NRC*, 7 oktober 2015; Berendsen e.a. 2015, p. 2800-2803. Zie ook de aflevering van Nieuwsuur van 15 november 2018, waar de problemen bij de rechtspraak uitgebreid aan bod kwamen.

onvoldoende wordt betrokken bij de besluitvorming in de hogere bestuurslagen.¹³²

De werkgroep concludeert dan ook dat het bestuur – overigens net als de financiering – van de gerechten meer moet plaatsvinden op basis van de zogenoemde ‘Professionele Standaarden’, waarin de vereisten voor kwalitatief goede rechtspraak zijn neergelegd.¹³³ Ook Tjeenk Willink heeft betoogd dat de rechtspraak veel meer vanuit de inhoud moet worden bestuurd. Door meer aandacht te besteden aan de inhoud van de rechterlijke functie en afstand te nemen van de idee van rechtspraak als ‘publieke dienst’, moet de rechterlijke macht tegenwicht bieden aan de ‘verbestuurlijking’ van de afgelopen jaren.¹³⁴ Dergelijke geluiden worden bovendien ondersteund door het meest recente rapport van de Commissie Visitatie Gerechten, waarin onder meer een heroverweging van de organisatiestructuur van de gerechten wordt aanbevolen.¹³⁵

De organisatorische veranderingen en managementbenadering hebben uiteraard impact op de dagelijkse praktijk en het functioneren van individuele rechters.¹³⁶ Doordat rechters minder invloed hebben op de planning van de zaken voor de zitting, de – mede als gevolg daarvan – toegenomen werkdruk en de kloof die rechters ervaren met hun bestuurders, is de rechter zich volgens Otte meer als een ‘doorsnee werknemer’ gaan gedragen.¹³⁷ De rechter heeft formeel nog dezelfde beslissingsbevoegdheden als voorheen, maar door de bureaucratisering en schaalvergroting heeft hij geen of nauwelijks invloed meer op de organisatorische en faciliterende aspecten van het werk, factoren die niettemin grote invloed hebben op het rechtsprekende werk.¹³⁸ Buruma omschrijft de cultuuromslag in de rechterlijke organisatie in termen van afnemend vertrouwen van rechters in de kwaliteit en kernwaarden van de rechtspraak. Het gegeven dat zij meer dan vroeger functioneren als in een organisatie ingebedde dienstverleners heeft volgens hem tot gevolg dat de rechter meent dat zijn gezag is afgeleid van de instemming van degenen aan wie hij zijn diensten verleent.¹³⁹ De veranderde bedrijfscultuur en de invloed daarvan op het functioneren en het zelfbeeld van rechters vallen niet los te zien van de veranderingen in de samenleving en de afgenomen vanzelfsprekendheid van gezag en gezagsverhoudingen, maar vormen ook op zichzelf een factor die invloed heeft op het rechterlijk functioneren in de eenentwintigste eeuw.

132 Landelijk Tegenlicht 2018, p. 3227.

133 Landelijk Tegenlicht 2018, p. 3225-3226.

134 Tjeenk Willink 2018, p. 1274 e.v.; zie in dezelfde zin Korthals Altes 2018.

135 Rapport visitatie gerechten 2018, *Goede rechtspraak, sterke rechtsstaat*, 22 maart 2019, p. 39-41.

136 Vgl. Ingelse 2010, p. 1964-1967.

137 Otte 2010, p. 37-38.

138 Otte 2010, p. 29-31, zie ook Ingelse 2010, p. 1964-1967; Landelijk Tegenlicht 2018, p. 3225-3226.

139 Buruma 2011, p. 5-7.

2.6 INTERNATIONALISERING

Niet alleen nationale ontwikkelingen hebben consequenties voor de wijze waarop de strafrechter functioneert, ook op internationaal vlak zijn er verschuivingen die de context en inhoud van het werk beïnvloeden. De internationalisering van de samenleving heeft zijn weerslag op de rechtspraak, tamelijk rechtstreeks via de bindende uitspraken van het EHRM en dwingende regelgeving van de EU, maar ook meer indirect via de oprichting van internationale tribunalen. In het navolgende zal op enkele aspecten worden ingegaan.

2.6.1 Het EVRM en de rechtspraak van het EHRM

Hoewel het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens sinds 1950 bestaat, speelt het pas vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw een rol van betekenis in het Nederlandse strafproces, toen de professionalisering van de strafadvocatuur gepaard ging met een frequenter beroep op de eenieder verbindende bepalingen van het EVRM.¹⁴⁰ Gelet op de suprematie van verdrag boven wet en de mogelijkheid van rechterlijke controle daarop,¹⁴¹ is het EVRM thans een belangrijke bron van straf(proces)recht. Verschillende malen zijn aspecten van de Nederlandse regeling door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in strijd met het verdrag geoordeeld. Dit heeft vervolgens geleid tot aanpassing van de wet. Voorbeelden daarvan zijn de wijziging van de klachtregeling in geval van vervolging ter zake van ontucht met minderjarigen,¹⁴² en de regeling met betrekking tot het gebruik van verklaringen van anonieme getuigen.¹⁴³ Maar ook zonder wetswijziging hebben de bepalingen van het EVRM en de jurisprudentie van het EHRM hun werking in de Nederlandse rechtsorde. Een veel aangehaald voorbeeld is het uit artikel 6 EVRM voortvloeiende recht op berechting binnen een redelijke termijn. Aan een overschrijding van die termijn werd door de Hoge Raad vanaf 1980 de consequentie van niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie verbonden,¹⁴⁴ hoewel die sanctie inmiddels helemaal lijkt te zijn uitgesloten en ‘slechts’ strafvermin-

140 Vgl. Van der Meij 2010, p. 302-309, zie ook par. 2.3.3.1.

141 Zoals neergelegd in art. 93 en 94 van de Grondwet.

142 EHRM 26 maart 1985, appl.no. 8978/80 (*X and Y v. the Netherlands*), *NJ* 1985, 525, m.nt. EAA en de daarop volgende wetswijziging waarbij het klachtvereiste in zedendelicten werd losgelaten, zie *Stb.* 2002, 388, inwerkingtreding 1 oktober 2002, *Stb.* 2002, 470.

143 Bijv. EHRM 20 november 1989, appl.no. 11454/85 (*Kostovski v. the Netherlands*), *NJ* 1990, 245; EHRM 23 april 1997, appl.nos. 21363/93 + 21364/93 + 21427/93 + 22056/93, (*Van Mechelen and others v. the Netherlands*), *NJ* 1997, 635, en de Wet van 11 november 1993 (Wet getuigenbescherming), *Stb.* 1993, 603.

144 HR 18 november 1980, *NJ* 1981, 118 m.nt. GEM.

dering als adequate reactie wordt aanvaard.¹⁴⁵ Van recenter datum is de invloed van de zogenoemde Salduz-rechtspraak, over het recht op bijstand voorafgaand aan het eerste politieverhoor.¹⁴⁶ Uit de uitspraak van het Europese Hof in de zaak Salduz leidde de Hoge Raad af dat iedere verdachte voorafgaand aan zijn verhoor in de gelegenheid moest worden gesteld een advocaat te raadplegen.¹⁴⁷ Deze rechtspraak had, zonder dat daar (in eerste instantie) een wetswijziging aan te pas kwam, belangrijke gevolgen voor de strafrechtspraktijk en leidde tot een ingrijpende wijziging van de piketregeling.

De verstreckende invloed van het EVRM hangt ook samen met de ruimhartige interpretatie die het Europese Hof zelf aan het verdrag geeft. Het Hof beschouwt het Verdrag als een dynamisch geheel:

‘(...) the Convention must be interpreted and applied in a manner which renders its rights practical and effective, not theoretical and illusory. It is a living instrument which must be interpreted in the light of present-day conditions. (...) The provisions of an international treaty such as the Convention must be construed in the light of their object and purpose and also in accordance with the principle of effectiveness.’¹⁴⁸

Daarvan uitgaande legt het Hof bepalingen uit het Verdrag, waaronder artikel 6, in voorkomende gevallen ruim uit. Hoewel de lidstaten een zekere *margin of appreciation* toekomt, toetst het Hof in toenemende mate de *overall fairness* van de procedure en betoont zich kritisch waar het gaat om het minimumniveau van mensenrechtelijke bescherming.¹⁴⁹ Die kritische benadering is ook terug te vinden in de rechtspraak over positieve verplichtingen. Sinds 1979 leidt het EHRM uit de in het Verdrag neergelegde rechten onder omstan-

145 HR 17 juni 2008, *NJ* 2008, 358 m.nt. Mevis. Met de inwerkingtreding van artikel 80a RO lijkt ook het belang van strafvermindering na overschrijding van de redelijke termijn in de cassatiefase afgenomen, vgl. HR 11 september 2012, *NJ* 2013, 241 m.nt. Bleichrodt.

146 EHRM 27 november 2008, appl.no. 36391/02 (*Salduz v. Turkey*), *NJ* 2009, 214 en EHRM 11 december 2008, appl.no. 4268/04 (*Panovits v. Cyprus*), *NJ* 2009, 215.

147 HR 30 juni 2009, *NJ* 2009, 349, 350 en 351 m.nt. T.M. Schalken.

148 EHRM 10 februari 2009, appl.no. 14939/03 (*Zolothukin v. Russia*), *NJ* 2010, 36 m.nt. YB; EHRM 11 juli 2002, appl.no. 28957/95 (*Christine Goodwin v. UK*); EHRM 25 april 1978, appl.no. 5856/72 (*Tyrer v. UK*); EHRM 4 februari 2005, appl.nos. 46827/99 + 46951/99 (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*), *NJ* 2005, 321, m.nt. EEA.

149 Ölçer 2012, p. 37-38. Zie p. 33-35 voor een overzicht van de kritiek op de ‘bemoeizucht’ van het EHRM en de interpretaties van de mogelijk in reactie daarop gedane uitspraken. Zie voor die kritiek ook Zwart 2011, p. 415.

digheden ook een plicht tot ingrijpen af.¹⁵⁰ In sommige gevallen schrijft die positieve verplichting ook strafrechtelijk ingrijpen voor.¹⁵¹

Het is vooral de jurisprudentie terzake artikel 6 EVRM die een grote invloed uitoefent op het Nederlandse strafproces. Daarbij is van belang dat (de redactie van) deze bepaling en de uitleg daarvan door het Europese Hof duidelijke nadruk legt op een adversaire procesvoering.¹⁵² Zo is het in artikel 6 lid 3 sub d EVRM neergelegde recht op het ondervragen van getuigen *à charge* en *à décharge* een belangrijk uitgangspunt van een adversaire procedure, evenals het meeromvattende uitgangspunt van *equality of arms*. Hoewel het Hof de van oudsher minder adversaire continentale *civil law*-stelsels als zodanig niet in strijd met het *fair trial*-beginsel acht,¹⁵³ kunnen bepaalde elementen uit die rechtsstelsels onverenigbaar zijn met specifieke vereisten van artikel 6 EVRM. Het is in zoverre niet verbazend dat de (uitleg van de) Nederlandse regeling juist op typisch adversaire aspecten als het ondervragingsrecht en de rechtsbijstand voor c.q. tijdens het politieverhoor aanpassing behoefde na uitspraken van het Hof.¹⁵⁴ Ook via deze weg verandert het karakter van het Nederlandse strafproces en evolueert het in de richting van de adversaire processtijl. Daarmee verandert het speelveld waarin de rechter zijn werk moet doen. Dat heeft gevolgen voor de taakinvulling van de rechter, die immers ook verantwoordelijk is voor de naleving van de uit het EVRM voortvloeiende rechten. Tegelijkertijd geven deze adversaire invloeden wellicht extra impuls aan de hiervoor al gesignaleerde minder actieve opstelling van de rechter.

2.6.2 De EU

Verdere harmonisatie tussen de Europese rechtsstelsels vindt plaats binnen de (juridische) kaders van de Europese Unie. Zowel op het gebied van strafprocesrecht als materieel strafrecht zijn Europese invloeden onmiskenbaar. Zo

150 EHRM 13 juni 1979, appl.no. 6833/74 (*Marckx v. Belgium*). Ölçer 2012, p. 40-41 onderscheidt in dit verband procedurele positieve verplichtingen, die inhouden dat de staat na een inbreuk op een recht op een bepaalde wijze dient te reageren, zie bijv. EHRM 20 november 2004, appl.no. 48939/99 (*Öneryıldız v. Turkey*), en substantieve positieve verplichtingen, die de staat verplichten de inbreuk zelf te voorkomen, zie EHRM 31 mei 2007, appl.no. 7510/04 (*Kontrová v. Slovakia*).

151 Zie daarover uitgebreid Van Kempen 2008, p. 25 e.v. en Vellinga-Schootstra & Vellinga 2008, p. 2-50.

152 Zie over die voorkeur van het EHRM voor de adversaire procestraditie Ölçer 2012, p. 37-38 en over de invloed van de rechtspraak van het US Supreme Court op het EHRM Van de Laar & De Graaff 2010, p. 1141 e.v.

153 Vgl. EHRM 27 juni 1968, appl.no. 1936/63 (*Neumeister v. Austria*), par. 21; EHRM 17 januari 1970, appl.no. 2689/65 (*Delcourt v. Belgium*), par. 28.

154 Vgl. voor wat betreft het ondervragingsrecht EHRM 10 juli 2012, appl.no. 29353/06 (*Vidgen v. the Netherlands*), NJ 2012, 649 m.nt. Sch, en ten aanzien van de bijstand bij het politieverhoor EHRM 27 november 2008, appl.no. 36391/02 (*Salduz v. Turkey*), NJ 2009, 214.

is veel economische strafwetgeving het directe gevolg van EU-verplichtingen en vloeien strafbepalingen op het gebied van terrorismebestrijding en georganiseerde criminaliteit al dan niet rechtstreeks voort uit Kaderbesluiten.¹⁵⁵ Met de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon zijn de bevoegdheden van de EU op het gebied van de strafrechtspleging uitgebreid, doordat de besluitvorming niet langer op basis van unanimiteit maar bij gekwalificeerde meerderheid plaatsvindt, in de vorm van Richtlijnen in plaats van Kaderbesluiten. De EU kan voorschrijven dat normen strafrechtelijk worden gehandhaafd, en kan in bepaalde gevallen harmonisatie van strafvorderlijke en materieelrechtelijke regels bewerkstelligen.¹⁵⁶ Er zijn inmiddels verschillende Richtlijnen aangenomen die ook in Nederland aanleiding hebben gegeven tot wetswijzigingen en wetsvoorstellen. Zo heeft de Richtlijn betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures¹⁵⁷ geleid tot wijziging van de regeling ter zake de inschakeling van tolken en vertalers in het Wetboek van Strafvordering.¹⁵⁸ Ook op het gebied van de rechten en bescherming van slachtoffers zijn Richtlijnen uitgevaardigd,¹⁵⁹ evenals een Richtlijn die voorziet in een recht op bijstand van een raadsman voorafgaand en tijdens het politieverhoor.¹⁶⁰ Met de implementatie van deze Richtlijn in is het bijna vijftig jaar durende debat over de raadsman bij het politieverhoor eindelijk beslecht.¹⁶¹ Het is veelzeggend en illustratief voor de invloed en betekenis van 'Europa' dat deze stap eerst na Straatsburgse jurisprudentie en Brusselse besluitvorming kon worden gezet. Verder wordt de laatste jaren vooral ingezet op intensivering van de samenwerking en de wederzijdse erkenning van beslissingen.¹⁶² Het Europees Arrestatiebevel, het Europees Surveillancebevel en het Europees Bewijsverkrijgingsbevel zijn voorbeelden van instrumenten waarmee strafvorderlijke procedures uit de lidstaten op elkaar worden afgestemd.¹⁶³

Niet alleen via wet- en regelgeving maar ook via de jurisprudentie van het Hof van Justitie wordt harmonisatie nagestreefd. Sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon is het Hof van Justitie ook bevoegd te oordelen

155 Klip 2012, p. 178-218 voor een overzicht van hetgeen als 'Europees materieel strafrecht' kan worden aangeduid; het Kaderbesluit inzake terrorismebestrijding (*PbEG* 2002, L 164/3) en het Kaderbesluit ter bestrijding van georganiseerde criminaliteit (*PbEU* 2008, L 300/42).

156 Corstens 2010, p. 381-383. Bij zowel strafprocesrecht als (met name) materieel strafrecht gaat het in beginsel om feiten met een grensoverschrijdende dimensie, zie art. 82 lid 2 resp. 83 lid 1 Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (VWEU).

157 *PbEU* 2010 L 280/1.

158 Wet van 28 februari 2013, *Stb.* 2013, 85 (inwerkingtreding 1 oktober 2013).

159 O.a. de Richtlijn tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten en de bescherming van slachtoffers van misdrijven en voor slachtofferhulp, *PbEU* 2012, L 142/1 en *PbEU* 2012, L 315/57.

160 Richtlijn 2014/48/EU betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures, *PbEU* 2013, L 294.

161 Met ingang van 1 maart 2017, zie *Stb.* 2016, 475 en 476. Zie voor een overzicht van de discussie over de raadsman bij het politieverhoor Spronken 2001, p. 107-119.

162 Vgl. art. 82 lid 1 VWEU.

163 Borgers & Sjöcrona 2008, p. 117-120.

op het terrein van 'vrijheid, veiligheid en recht', de vroegere Derde Pijler.¹⁶⁴ Zo kunnen, bij onduidelijkheid over de verenigbaarheid van nationaal recht met EU-recht of bij vragen over de uitleg van bepalingen, prejudiciële vragen worden gesteld aan het EU-hof. Mede gelet op de inmiddels aanzienlijke hoeveelheid Europeesrechtelijk georiënteerde strafbepalingen, in combinatie met de plicht tot verdragsconforme interpretatie, krijgt de Europese integratie derhalve ook gestalte via de rechtspraak.¹⁶⁵ Daarnaast kan worden gewezen op het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat (aanvullende) grondrechtelijke bescherming kan bieden wanneer een nationale regeling binnen het toepassingsbereik van het EU-recht valt.¹⁶⁶ De toepasselijke wet- en regelgeving, en daarmee ook het werkterrein van de (straf)rechter, is hierdoor aanzienlijk complexer geworden.

2.6.3 Internationale tribunalen

Een derde ontwikkeling die bijdraagt aan de totstandkoming van een internationale strafrechtsorde is de oprichting van de internationale tribunalen en het Internationale Strafhof (ICC). De rechtsmacht van deze gerechten is beperkt tot de volkenrechtelijke misdrijven die ook in het internationale gewoonterecht als zodanig worden aanvaard, te weten genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdrijven.¹⁶⁷ Deze 'universele' misdrijven werden voor het eerst in concrete zaken tenlastegelegd ten tijde van de processen voor de Internationale Militaire Tribunalen van Neurenberg en Tokio, bij de berechting van misdrijven begaan tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹⁶⁸ Na de gewapende conflicten in voormalig Joegoslavië en Rwanda zijn de eerste *ad hoc* tribunalen opgericht, sindsdien gevolgd door verschillende andere.¹⁶⁹ Met de oprichting van het Internationale Strafhof is sinds 2002 voorzien in een permanent tribunaal.

164 Corstens 2010, p. 386-387, zie voor de grenzen van de bevoegdheid van het Hof op dit terrein art. 276 VWEU.

165 Vgl. HvJ EG 16 juni 2005, C-105/03, NJ 2006, 500 m.nt. Borgers (Pupino).

166 Lensing 2012, p. 29.

167 Zie art. 1-5 Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, adopted 25 May 1993 by UN-resolution 927; art. 1-4 Statute of the International Tribunal for Rwanda, adopted 5 November 1994 by UN-resolution 955; art. 5-8 Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof, waarin ook het misdrijf 'agressie' wordt vermeld (ook wel omschreven als misdrijven tegen de vrede c.q. schending van het *jus ad bellum*), met dien verstande dat terzake nog geen rechtsmacht bestaat totdat een bepaling is vastgesteld waarin dit misdrijf nader wordt omschreven.

168 Zie Cherif Bassiouni 1997, p. 23-29.

169 Onder meer voor Sierra Leone, Libanon en Cambodja, die overigens een meer gemengd nationaal-internationaal karakter kennen, zie Van Sliedregt & Orie 2008, p. 379-381. Vanaf 2012 worden de zaken van het ICTR en ICTY berecht door het Mechanism for International Criminal Tribunals (MICT).

Waar de veelomvattendheid van de te berechten misdrijven in de Neurenberg processen met name vanuit het oogpunt van legaliteit nog problematisch was, zijn de delicten sindsdien nader omlijnd. De Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 bieden hiervoor een belangrijke grondslag.¹⁷⁰ De specificering van de strafbare gedragingen is thans in zijn meest concrete vorm neergelegd in het Statuut voor het Internationale Strafhof en de bijbehorende 'Elements of Crimes', waarin algemene materieelrechtelijke leerstukken als opzet, legaliteit en toerekening, alsook concrete elementen van de verschillende delictsomschrijvingen zijn uitgewerkt.¹⁷¹ Deze gedetailleerde uitwerking is het resultaat van een jarenlang proces van rechtsontwikkeling waarin staten stukje bij beetje het belang van effectieve berechting van de meest ernstige misdrijven hebben laten prevaleren boven hun soevereiniteit op strafrechtelijk gebied.¹⁷² Ook op strafprocesrechtelijk vlak is een ontwikkeling zichtbaar waarbij het toepasselijk recht steeds meer is uitgekristalliseerd. Waar de codificatie van het procesrecht bij de eerste tribunalen voor een groot deel aan de rechters werd overgelaten – zo werden de Rules of Procedure and Evidence van het ICTY door de rechters zelf vastgesteld¹⁷³ – kent het ICC thans een gedetailleerd en door de partijstaten vastgesteld procesreglement.¹⁷⁴ Het procesmodel van het Internationaal Strafhof maar ook van de *ad hoc* tribunalen kan worden gekenschetst als een mengvorm van de adversaire en inquisitoire processtijl. Zo vindt de berechting plaats door professionele, niet-lijdelijke rechters, maar ligt er een sterke nadruk op het onderzoek ter terechtzitting, waarbij zowel de aanklager als de verdediging het door hen zelf verzamelde bewijs presenteren. Er is geen mogelijkheid voor berechting bij verstek, wel kan door een *guilty plea* een onderzoek naar de feiten worden voorkomen.¹⁷⁵ Van der Wilt karakteriseert de processtijlen van de internationale tribunalen als hoofdzakelijk adversair binnen een organisatorische context die grotendeels is gebaseerd op de continentale strafrechtstraditie.¹⁷⁶

170 Van Sliedregt & Orie 2008, p. 359-361.

171 De misdrijven uit het ICC-Statuut zijn in Nederland geïmplementeerd met de Wet Internationale Misdrijven (WIM). Op grond van het complementariteitsbeginsel van art. 17 van het ICC-Statuut heeft het Strafhof pas rechtsmacht wanneer de betreffende staat onwillig of niet is staat is om zijn rechtsmacht uit te oefenen. Met de WIM is de mogelijkheid geschapen dergelijke delicten in Nederland te vervolgen.

172 H.G. van der Wilt, aant. I.2.2.3 (bijgewerkt tot 1 september 2013), in: Melai & Klip e.a. Zie over de ontwikkeling van algemene aansprakelijkheidsconcepten en deelnemingsvormen in het internationale strafrecht ook Van Sliedregt & Orie 2008, p. 364-367.

173 Van Sliedregt & Orie 2008, p. 369.

174 De zgn. Rules of Procedure and Evidence van het ICC.

175 Vgl. Van Sliedregt & Orie 2008, p. 370-371 en 375-376; zie over het bewijsrecht ook Orie 2014.

176 Van der Wilt 2007, p. 539-540. In het procesrecht van het ICC zijn wel enkele op *civil law*-leest geschoeide, instrumenten geïncorporeerd, met name op het vlak van het bewijsrecht (bijv. art. 54 lid 1 en art. 56 ICC-Statuut).

Zowel de materieelrechtelijke als processuele aspecten van het internationale strafrecht laten hun sporen in de nationale strafrechtstraditie na, zij het minder direct dan het geval is bij het EVRM en de EU-bepalingen. Zo is de Wet internationale misdrijven, op basis waarvan oorlogsmisdadigers in Nederland worden berecht, rechtstreeks gebaseerd op het ICC-Statuut. Ook de strafrechtelijke leerstukken van het ICC, waaronder de zogenoemde *command responsibility* en de strafuitsluitingsgrond van het onbevoegd gegeven ambtelijk bevel, hebben daarmee hun intrede in het Nederlandse strafrecht gedaan.¹⁷⁷ Voor wat betreft de strafvorderlijke aspecten geldt een minder directe doorwerking, maar aangenomen kan worden dat de versmelting van verschillende rechtsstelsels ook via de band van de interpretatie van strafvorderlijke beginselen de nationale rechtsorde zal beïnvloeden.¹⁷⁸ Voor Nederland geldt dat wellicht eens te meer nu belangrijke internationale tribunalen zoals het ICTY en het ICC hier te lande zijn gezeteld.¹⁷⁹ Hoewel die invloed voor de strafrechter in de dagelijkse strafpraktijk beperkt zal zijn, dragen deze ontwikkelingen op meer indirecte wijze bij aan de internationalisering van de rechtsorde, waardoor ook het karakter en van het nationale straf(proces)recht evolueert.

2.7 CONCLUSIE

De maatschappelijke werkelijkheid waarin de strafrechter functioneert is in de afgelopen decennia drastisch veranderd. Het minder vanzelfsprekend worden van hiërarchische gezagsrelaties, de opkomst van de (sociale) media en een meer bedrijfsmatige organisatie van de rechtspraak oefenen invloed uit op het strafproces en het functioneren van de rechter. Veranderende taakopvattingen van de verschillende procesdeelnemers zorgen ervoor dat de context waarin de strafrechter moet rechtspreken kan worden gekarakteriseerd als een juridisch krachtenveld waarbij partijen meer tegenover elkaar zijn komen te staan. De verschuiving naar een meer adversair systeem krijgt verder impuls door de internationale invloeden. Al deze ontwikkelingen dragen eraan bij dat niet langer vanzelfsprekend is dat de (straf)rechtspleging zich (uitsluitend) voltrekt in de relatieve rust en orde van gerechtsgebouwen. De rechtspraak wordt op verschillende fronten uitgedaagd en meer dan vroeger 'ter verantwoording' geroepen. Het is tegen deze achtergrond dat met enige

177 Van der Wilt 2007, p. 550. Overigens kan in dit verband ook worden gewezen op de *crimes by treaty*, de misdrijven die in verdragen als zodanig zijn neergelegd en die de lidstaten veelal verplichten om bestrafing op nationaal niveau te organiseren. Te denken valt aan de VN-verdragen op het gebied van georganiseerde misdaad (*TRb.* 2001, 68), internationale drugshandel (o.m. *TRb.* 1989, 97) en de verdragen van de Raad voor Europa, bijvoorbeeld het Verdrag over de bestrijding van mensenhandel van 16 mei 2005.

178 Orie 2014, p. 2 e.v.; H.G. van der Wilt, aant. I.2.2.3 (bijgewerkt tot 1 september 2013), in: Melai/Klip e.a.

179 Keijzer 2000, p. 28.

regelmaat wordt geconstateerd dat de rechter mogelijk behoefte heeft aan aanvullende instrumenten om zijn rol – die sinds de invoering van het Wetboek van Strafvordering niet wezenlijk is veranderd – te kunnen blijven vervullen. Zoals in de inleiding van dit onderzoek is geschetst wordt daarbij meer dan eens en in uiteenlopende contexten het instrument van contempt of court genoemd. Nu duidelijk is welke juridische en maatschappelijke ontwikkelingen hiertoe aanleiding hebben gegeven, is het tijd om in kaart te brengen waar het bij het instrument van contempt of court om gaat: het waarborgen van een goede rechtspleging. In het volgende hoofdstuk wordt uiteengezet welke rechten en belangen daaronder moeten worden begrepen.